

Sintaxigintzaren norabide komunikativoa*

JESUS RUBIO

Hizkuntzalari ortodoxoek mantentzen dute ze munduko hizkuntzetako sintaxi eta sintaxibide guztiak komunikativoki berdin direla. Dena omen da berdin: juntagailuak izan edo ez izan, menderagailuak izan edo ez izan, hitz-ordena buru-lehena izan edo ez izan... Ondorioz, aldaketa linguistikoarbitrariaoa izanen da (akaso ziklikoa), eta kontaktua izanen da arrazoi printzipala zerengatik diren nagusitzen zenbait evoluziobide linguistiko. Kontaktua eta kasualitatea.

Artikulu honetan aurkeztuko ditut zenbait argudio kontra ideia ortodoxo horiek, Miren Azkarate hizkuntzalariaren artikulu bat tarteko.

Hizkuntzen aurren-aurreneko helburua komunikazioa da, eta helburu komunikativo horrek du gidatzten hizkuntzen ibilbidea era naturalean (nahiz eta bide natural hori ez den zertan izan oztoporik libre, eta ez da). Eta hizkuntzalariek beharko lukete iluminatu euskal sintaxigintzaren bide komunikativo hori afin itzultzaleek, zuenztaileek, irakasleek edo edozeinek aurrera egin ahal izan erosagoa.

Miren Azkaratek (morphosyntaxia eta euskaltzaina baita, Gramatika-Batzordeko kidea) berriki azaldu du bere ikuspegia gain kuestio kruzial hau an liburua titulatzen "*Hizkuntzen berdintasun komunikatiboa: mitoa ala errealitatea*" (Mendizabal, 2014: 13-28), erantzunez ki galdera eta kezka sintaktikoak zein Mikel Mendizabal Ituarte irakasleak planteatu zizkion. Azalpen horiek izanen dira gure abiapuntua afin

* Lan honetan erabili dira euskararen valiabide sintaktikoak nola "ezen" konparativoa, "ze" konpletivoa, "zein" erlativoa, "afin" finala edo "noiz" denborazkoa. Era berean erabili dira zenbait postposizioren versio prepositivo derivatuak nola "bitartean-ze", "respektu" edo "kontra"; hala nola ere zenbait atzizkiren versio prepositivo derivatuak nola "an": ideia inesivoa, "kin": ideia soziativoa, "ti": ideia elativo-genitivoa (anbiguetatea balego: "tik" elativoa) edo "(k)i": ideia dativo-adlativoa.

reflexiona dezagun buruz **sintaxigintza komunikatiboa**.

Zertara dator **Genesia** aipatzea?

Zinez esanguratsua da ikustea nola Azkaratek bere argudioetan birritan aipatzen digu liburu biblikoa deitzen *Genesia*. Hain zuen ere, bere bigarren aipamena egitean, Azkarate ari da erantzuten ki ondorengo galdera: *Hizkuntza batean aurki al ditzakegu elementuak, komunikazioa zaildu edo trabatzen dutenak?*, eta dio:

... hizkuntza bakoitzak (zehazkiago esanda) hiztun-komunitate bakoitzak eratzen du komunikatzeko, sentimenduak adierazteko... behar duen sistema. Eta berez, Genesiaren ikuspena gainditurik dagoenez, ez dago komunikazioa trabatzen edo zaitzen duen elementurik. (Azkarate an bere artikulua: 18; enfasisa, nirea)

Azkarateren argudioa da: nola Genesiaren *ikuspena gainditurik* dagoen, ezin da existitu batere elementu linguistikorik komunikazioa zaildu edo trabatzen duenik, eta beraz debate hori bukatuta dago. Hauxe da hauxe **adibide ezin hobea** ti falazia argumentativoa.

Euskararen munduan ondo baino hobeto azalduta dago ze esaldien aditz printzipala sistematikoki esaldi-bukaeran kokatzeak (hots, behin subjektua, osagarria eta mendeko perpaus guztiak aurretik emanda) du **estutzen eta zaitzen** komunikazioa (han eta hemen irakurriko dugu aholkua ezen, ahal izanez gero, aditza aurrera dezagun, aditza ez dadila urrundu ti bere subjektua,...). Ba, justuki horixe bera zein saiatzen garen

evitatzen euskaran (nahiz estrukturalki izan erraztasun guztiak afin implemenatu ordena hori), horixe da **arau** an hizkuntza SOV zurrun eta postpositivoak nola japoniera (non justuki subjektu, osagarri eta mendeko perpaus guztiak doaz sistematikoki aurre aditz nagusia). Hortxe bertan daukagu, beraz, elementu edo ezaugarri sintaktiko bat zein ari den zaitzen eta trabatzen komunikazioa an hizkuntza horiek. Ez al dugu ikusi nahi “*the elephant in the room*”?

Báda garaia evidentzia hori aitor dezagun afin erraztu bere konponbidea, zein ez baita baizik garabidea. Zeren bide eta aukera sintaktiko (teknologiko) guztiak ez dira (zertan izan) berdin potenteak komunikatiboki, ezta berdin eraginkorrak ere, oro har. Zeren bádira existitzen bide aski orokorrak nondik garatu ohi diren munduko sistema sintaktikoak, bilatuz rekursivitate sintaktiko funtzional potente, erosoa eta eraginkorra (ikus nire azalpen gehiago an Mendizabal [2014:107-140]).

Jakina, baldin sintaximolde guztiak izañen balira berdin funtzionalak komunikatiboki, ez genuke espero behar inolako patroi komunikatiborik an bilakaera ti sintaxiak, baina ez da horrela gertatzen.

Hitz-ordenaren bilakaera ... ziklikoa?

Azkaratek bere artikuluan biribiltzat jotzen du (horrela bere eginez) hurrengo baiezta-pen tentativoa ti Mitxelena (egina an 1981) non erreenteriarrok duen aipatzen tesi ziklikoa:

..., o bien, y esto es acaso más actual por tratarse de un planteamiento reciente, no falta quien se pregunte, con referencia al orden

normal de los elementos principales de la oración que desde GREENBERG son S(ujeto), V(erbo) y O(bjeto), a falta de prioridad absoluta, cuál de los tres órdenes VSO (como en hebreo bíblico o en irlandés), SOV (como en latín o en vasco) o SVO (como en castellano, en francés o en inglés) es más proclive a cambiarse en cuál de los otros. (...) A mi entender, lo más razonable es que en casos como éstos la serpiente se muerda la cola y nos hallemos ante un acontecer cíclico, porque, de haber un sentido privilegiado de cambio, hace tiempo que las lenguas del mundo hubieran alcanzado en este punto una total uniformidad. (Azkarate an Mendizabal 2014: 19; enfasis, nirea)

Baina, zergatik aipatzen ditu Mitxelenak *los tres órdenes* eta euren arteko ziklo hipotetikoa, utziz alde batera beste hiru ordena sintaktiko posibleak (OVS, OSV eta VOS)? Izan ere, Mitxelenaren baieztapen horretan implizituki lehenesten ari dira hiru ordenamendu (VSO, SOV, SVO) gain beste hiruak (OVS, OSV eta VOS) zein justuki dira horiek zein diren agertzen erlativoki **oso gutxi an munduko hizkuntzak**. Kasualitatea al da hori?

Ez, ez dirudi inondik inora kasualitatea: izan ere, bazter utzitako hiru ordena horietan (OVS, OSV eta VOS ordenetan) gertatzen da ze “O” objektuak (zein baitira oro har rematikoak) dira kokatzen aurre “S” subjektuak (zein baitira oro har tematikoak), kontra logika komunikativo-diskursivo oinarrizkoena (bereziki nabaria an **baldintza komunikativo konplexuak**):

... the view, common in the literature, that the most basic communicatively functional distinction is between Topic and Focus (or

Comment), and that the Subject-Predicate distinction is derivative of it. (Hurford 2012: 648; enfasis, nirea)

The natural position for a Topic, attested across the great majority of constructions in the great majority of languages, is sentence-initial. (Hurford 2012: 650; enfasis, nirea)

Beraz, argiro explizita dezagun: Zergatik hiru horiek (VSO, SOV, SVO)? Zeren hiru horiek dira komunikativoki **sendoagoak** **afin bete helburu komunikativo orokorrak**. Zeren hiru horiek dira oro har komunikativoki ondo funtzionalagoak ezen beste hiruak. Onartu dezagun explizituki, beraz, ezen hiruko aukera horren atzean da aurkitzen **arrazoi funtzional-komunikativoa** (bestela, azaldu dezatela mesedez zergatik hiru ordena horiek diren gelditzen kampo ti euren analisi ziklikoa).

Báda, bestalde, Mitxelenaren aipuan bigarren ideia implizitu bat zeinen arabera **hizkuntzek edozein baldintzatan erraztasun handiz alda lezakete euren hitz-ordena: de haber un sentido privilegiado de cambio, hace tiempo que las lenguas del mundo hubieran alcanzado en este punto una total uniformidad.** Puntu honetan, ezberdindu behar dira, alde batetik, hizkuntzen **sorrerako baldintza eta behar bereziak**, eta bestetik, behar komunikativo **orokorrak** (behar konplexuak barne):

Goldin-Meadow and colleagues suggest that agent-patient-action may represent a “cognitively basic” order for representing events, linguistically or non-linguistically. They argue that SOV is therefore the likely candidate for the basic order of some earlier form of all languages, but that as the needs of language

users become increasingly complex, other pressures (...) begin to favor a shift to SVO.
(Tily 2010: 94; enfasia, nirea)

Hasieran hizkuntzak izaten dira SOV, baina exigentzia komunikatiboa igo ahala, báda barne-presio linguistiko bat alde estruktura komunikativoki ahaltsuagoa nola SVO. Hala ere, baldintza komunikativo simple eta kontextualetan **ez da izaten hainbesteko presiorik** alde estruktura potenteagoak, eta horrela, sorrerako estruktura komunikativoak (adibidez SOV) luza daitezke denboran. Baldintza simple eta kontextual horiek luzatzean, hizkuntzan joan ahal da **osatzen eta finkatzen sistema sintaktiko buru-azken harmoniko bat**, zein ez datekeen erraza aldatzen. Pentsatzeko da ze, **zenbat-eta beranduago** hasi hizkuntza bat ibiltzen bere bidea alde estruktura buru-lehenagoak, **orduaneta oztopo intralingüistiko eta extralingüistiko gehiago** aurkituko dituela (nahiz-eta hori guztia alda daiteke baldin, behin arazoa ondo ulertuta, eginen balira ahalegin proaktivoak afín arindu oztopo horiek).

Sorrera-baldintzak eta oztopoak kontra egonda ere, azpimarratu behar da ze ia **munduko hizkuntzen erdiak** pasatu bide dira ti SOV ki SVO (beherago ikusiko dugu zein baldintzatan).

Baina itzuliz ki ustekoa bilakaera ziklikoa, orain dela ez hainbeste atera da liburu bat (*The Linguistic Cycle*, Van Gelderen 2011) bereziki dedikatua ki ziklo linguistikoa, non autoreak revisatzen digu evidentzia enpirikoa buruz evoluzio ziklikoa arten betiko **hiru ordenak**:

In this chapter, I ask the question whether there are cycles of word order change, for

example, from SOV to SVO to SOV. (...). Remarkably little turns out to be known about those changes apart from the ones from SOV to SVO and not much evidence for a full word order cycle can be found. (Van Gelderen 2011: 343)

In short, the change from SVO to SOV is much less frequent than the one from SOV to SVO. (Van Gelderen 2011: 360)

In this section, I examine the evidence for a cycle of SVO to SOV to SVO and so on. The conclusion reached in most of the literature on this subject is that the change from SOV to SVO is well attested but that the one from SVO to SOV is less likely to be a language-internal development. It occurs in cases of language attrition and contact. (Van Gelderen 2011: 356; enfasia, nirea)

Hortxe ikusten dugu nola, berdin nola gertatzen zen kin maiztasun estatikoak, maiztasun dinamikoak ere ez diren batere simetrikoak, **ez nondik-norakoan, ez baldintzetan**. Izan ere, hitz-ordenak **baldintza naturaletan maiz joan** dira ti SOV alde SVO, bitartean-ze kontrako evoluziobidea (ti SVO alde SOV) gertatu da **gutxitan eta oso baldintza berezieta**n. Beraz datuek ez dute inondik inora sostengatzen hipotesi ziklikoa. Kontrara, datu horiek bat datoz kin euskaratiko evidentzia ezen ordena aditz-azken rigidoak dira esanguratsuki gutxiago ahaltsuak komunikativoki ezen ez beste ordenamendu progresivoagoak.

Puntu hau amaitzeko esan ze, báda afera honetan kontzeptu teoriko klave bat: rekursivitate funtzionala. Izan ere, sintaxibide de potenteekin batera (nola diren SVO eta beste valiabide buru-lehenak), hizkuntzak doaz **irabazten** rekursivitate aberasgarri, koherente eta eroso bezain eraginkorra, eta

galtzen atzerakarga estu eta nekosoa. Eta horixe da sintaxien azken helburua: handitu euren potentzia afin irabazi eraginkortasun komunikativoa.

Gramatikalizatzen estruktura gero-ta berezituagoak, potenteagoak, finagoak afin...

Nahiz-eta Azkaratek bere artikuluan aipatu arrazoi intra eta extralinguistikoak afin justifikatu aldaketa linguistikoa, berak bere azalpenean **oso enfasi** **berezia** jartzen du gain kontaktu linguistikoa (arrazoi extra-linguistikoa). Eta, dudarik gabe, kontaktu linguistikoa izan ahal da faktore importantea afin azaldu evoluzioa ti ordena linguistikoa an zenbait hizkuntza, baina datuen arabera, **ez da faktore nagusia**:

We conclude that (i) if there was a language from which all or most attested languages derive, it had the word order SOV; (ii) except in cases of diffusion, the direction of change, when it occurs, has been mostly SOV>SVO>VSO/VOS with occasional reversion to SVO, but not to SOV; (iii) diffusion, although important, is not the dominant process in the evolution of word order; and (iv) the unusual orders OVS and OSV appear to derive directly from SOV. (Gell-Mann eta Ruhlen 2011:1; enfasia, nirea)

Adibide baterako, Azkaratek esaten digu ze kontaktu linguistikoa da arrazoia zeren-gatik hizkuntza europarretan joan diren sortzen eta garatzen (gramatikalizatzen) artikulu mugatuak (“...hizkuntza-ukipenaren eraginez sortutako Gramatikalizazioaren adibide argi bat europar eremuan” [Azkarate an Mendizabal, 2014: 22]). Bitxia da, zeren

Azkaratek berak bere artikuluan aipatzen digu nola fenomenoa ti gramatikalizazioa gertatu ohi den **unidirekzionalki** (hizkuntza ezberdinetan, bilakaerak joaten dira an **ber norabidea**, adibidez ti erakusleak ki artikulu mugatuak, eta ez alderantziz) eta hori ez dator bat kin teoria ti kontaktu linguistikoa, inondik inora ere. Azkaratek berak eskaintzen digu honako aipu hau ti Heine eta Kuteva (2006):

... all developments that can be observed are in accordance with the unidirectionality principle: demonstratives acquired uses as definite markers and numerals as indefinite markers as a result of language contact –there is not a single case suggesting a reversed directionality whereby a definite article developed into a demonstrative or an indefinite article into a numeral for ‘one’. (Heine eta Kuteva 2006:136; enfasia, nirea)

Gainera, Heinek eta Kutevak euren liburu-ruan aurreraxeago dioskue ze gramatikaliza-zioa tik erakusleak ki artikuluak, **unidirekzionala** izateaz gain, **ubikuoa** ere bádela, eta gertatzen dela an mundu osoa an **hizkuntzak zein ez dauden an kontaktu-egoera**. Areago, Heinek eta Kutevak eurek esango digute ze **Europako kasuan ere aski posiblea da that the rise of article-like uses was not contact induced**:

... there are good reasons to ask whether the developments described in this chapter might not have happened without language contact. Note further that, as we observed above, the grammaticalization from demonstrative attributes to definite articles and from “one” to indefinite articles is a ubiquitous process, to be observed in many genetically and areally unrelated languages. It is therefore

quite possible —at least in some of the cases discussed [Azkaratek aipatzen dituen Euro-pako kasuak]— *that the rise of article-like uses was not contact induced.* (Heine eta Kuteva 2006: 137; enfasia, nirea)

Vistan denez, hala **unidirekzionalitatea** nola **ubikuitatea** ere (zein diren independenteak respektu kontaktua) doaz zuzen-zuzenean kontra teoria ti kontaktu linguistikoa. Askoz errazago ikusi behar dira hor, azken buruan, arrazoi intralinguistiko-komunikativo orokorrak (nahiz-eta bat-tuetan kontaktu linguistikoak ahal duen **erraztu edo inkluso sortu** prozesua ti gramatikalizazioa).

Sistema numerikoen garabidean aka-so gardenago ikusten da nola kontaktu linguistikoak lagundu ahal duen garatzen (adibidez, mailegu bidez) sistema numeriko osoago eta erosoagoak, hala nola ze sistema numerikoa nekez dira bilakatuko sistema ahulagoak. Antzera ere, sistema sintaktiko orokoretan garabidea izaten da alde sistema gero-ta elaboratuagoak, potenteagoak, zehatzagoak, erosoagoak, aberatsagoak... Zeren existitzen dira **garabide sintaktikodiskursivo argiak bezain generalak** nondik ibili ohi diren sistema gramatikalak, eta nondik **sortu eta garatu** ohi diren sistema sintaktiko gero-ta potenteagoak eta eraginkorragoak. Hurford-ek dioenez:

Grammaticalization happens, and we can see clear pathways along which grammar emerges and develops. (Hurdford 1012: 675; enfasia, nirea)

Givon hizkuntzalariak ematen digu ideia orokor bat buruz norabide evolutivoa ti sintaxiak:

General trend in the genesis of syntactic complexity:

- a. single words > simple clause
- b. simple clause > clause chains (parataxis)
- c. clause chains > complex/embedded clauses (syntaxis)

... the last stage (c) is well documented in diachrony, as is its direction –from parataxis to syntaxis... (Givon, 2009: 10; enfasia, originala)

Oinarrizko joera evolutivo horren helburu printzipala ez da baizik irabaztea **rekursivitate aberasgarri eta erosoa**. Azkaratek harira ekarritako Heinek eta Kutevak eurek hauxe diote (2007):

We argued that there is a regular process leading from non-recursive to recursive noun phrase and sentence constructions, and that this process is a by-product of grammaticalization and, hence, can be accounted for by means of grammaticalization theory. (Heine eta Kuteva 2007: 295; enfasia, nirea)

Jakina, funtzionalitate rekursivo potente eta eroso horrek dakar **fintasun komunikativo eta kontzeptuala**:

... we showed how this general strategy (gramatikalizazioa) can be held responsible for human language developing into an increasingly more refined tool of communication and conceptualization. (Heine eta Kuteva 2007: 354; enfasia, nirea)

Eta norabide komunikativo horretan **bete-betean** sartzen da ordena progresivoaren (buru-lehenaren) efektua: esanguratsuki erraztea rekursivitate funtzionala, eta azken buruan igoaraztea potentzia komunikativoa eta eraginkortasun linguistikoa.

REFERENTZIAK

- GELL-MANN, M. eta RUHLEN, M. (2011) The origin and evolution of word order. *PNAS*, Vol. 106, 42, 17290-17295.
- GIVON, T. (2009) *The Genesis of Syntactic Complexity. Diachrony, ontogeny, neuro-cognition, evolution*. John Benjamin Publishing Company.
- HEINE, B. eta KUTEVA, T. (2007) *The Genesis of Grammar*. Oxford University Press.
- HURFORD, J.R. (2012) *The Origins of Grammar*. Oxford Universitu Press.
- MENDIZABAL ITUARTE, M. (2014) *Hizkuntzen berdintasun komunikatiboa: mitoa ala errealtitatea?* Utriusque Vasconiae.
- TILY, H. (2010) *The role of processing complexity in word order variation and change*. Ph.D. thesis, Stanford University.
- VAN GELDEREN, E. (2011) *The Linguistic Cycle. Language Change and the Language Faculty*. Oxford University Press.

Resumen

En opinión del autor, el objeto primordial de las lenguas es la comunicación, objetivo que guía la evolución de las lenguas de un modo natural. Los y las lingüistas tendrían que hacer luz sobre esa vía comunicativa dentro de la sintaxis vasca, para que traductores y traductor as, correctores y correctoras, enseñantes y hablantes puedan progresar de un modo más cómodo. Según Rubio, el efecto del orden progresivo entraña directamente con el ámbito de la dirección comunicativa: facilitar de un modo significativo la recursividad funcional, para incrementar la potencia comunicativa y la eficacia lingüística.

Résumé

Selon l'auteur de cet article, l'objet principal des langues est la communication, objet qui guide l'évolution de celles-ci, d'une manière naturelle. Les linguistes devraient éclairer cette voie communicative dans la syntaxe basque, afin que traducteurs, correcteurs, enseignants et locuteurs puissent avancer plus facilement. Selon Rubio, l'effet de l'ordre progressif s'inscrit directement dans la voie communicative : faciliter de manière significative la récursivité fonctionnelle, dans le but d'accroître la puissance communicative et l'efficacité linguistique.

Abstract

In the opinion of the author, the fundamental purpose of language is communication, an objective that guides the evolution of languages in a natural way. Linguists should shed light on this communicative channel within Basque syntax, so that translators, correctors, teachers, and speakers can advance more comfortably. According to Rubio, the effect of the progressive order is directly associated with the environment of communicative directionality: to significantly facilitate functional resourcefulness, in order to increase communicative power and linguistic efficiency.

